

Екранізації класики як діагноз суспільства, що обирає Трампа

Ольга Ямборко

Здавалося б, заклик «Не дивіться вгору!», що пролунав з голлівудських пагорбів під завісу 2021-го року й на порозі 2022-го року, стане нагадуванням і застереженням для цивілізованого суспільства. Події 2022 року у контексті міжнародної політики показали там точний діагноз стану глобального суспільства, однак цей популярний фільм Адама МакКея, що добре монетизувався, зібравши у прокаті понад 735 млн доларів, як культурний продукт не зміг на практиці зупинити процеси, у т. ч. ті, супроти яких була скерована його сатира. Зокрема, мова про колишнього 45-го і новообраного 47-го президента США Дональда Трампа, адже саме на альянсах з його політичною особою, його президентським управлінням та його ж виборцями Адам МакКей базував свій фільм. Чуда не сталося, і в 2024-му році громадяни США знову обрали Дональда Трампа президентом. Отже, небажання «дивитись вгору» можна вважати явищем системним – як суспільно-політичним, так і глибоко соціальним.

Особа президента віддзеркалює суспільство, яке його обрало. Середньостатистичним виборцем Трампа, згідно з проведеними дослідженнями, є білий чоловік, як правило, без вищої освіти, який мешкає у передмісті¹. Феномен цього виборця – не тільки об'єкт для вивчення політологів, це також певний соціокультурний стереотип, у т.ч. цільова аудиторія, з огляду на яку виборчий штаб цього президента робив розрахунок. Промовистим і символічним жестом у кампанії Трампа став друк у Китаї Біблії «Боже, бережи США» для продажу у США. «Ця Біблія, – за словами Трампа, – є нагадуванням про те, що найбільше, що ми повинні повернути в Америку і зробити Америку знову великою, – це наша релігія»². При цьому заробіток на друці тих біблій характеризує ситуацію якнайкраще, позаяк споживач отримав їх з двадцятикратною націнкою, а замовник легко «забув» свої політичні принципи на користь прагматичної калькуляції витрат і особистого прибутку. По суті, тут бачимо одну з поширених практик здійснення «американської мрії», що після епохи «золо-

тої лихоманки» часто асоціюється з миттєвим збагаченням. Першопочатково основою «американської мрії» як майже національної ідеї у США була пуританська етична засада, де культивувалась думка про США як країну широких можливостей для всіх, незалежно від класу чи статку, освіти, якщо вони будуть наполегливо працювати для цього. Такий підхід донині залишається актуальним, зокрема у середовищі робітничого населення США, яке, власне, і стало фундаментом того, що складає «феномен виборця Трампа». Тут на думку спадає головний герой Клінта Іствуда у фільмі «Гран Торіно» (реж. Клінт Іствуд, 2008) – польський емігрант Волт Ковальські, ветеран Корейської війни та американський пенсіонер – колишній робітник автозаводу «Форд» у Детройті й людина традиційних для США цінностей. «Побутовими» атрибутами-характеристиками цього героя у фільмі є його власний будинок, де він колись жив із сім'єю, американська машина популярної у 1970-х роках марки «Ford Torino» та перша семизарядна американська гвинтівка «M1 Garand» – поширена зброя піхоти Другої світової та Корейської воєн. Такий типаж американського суспільства, як окрема значна економічна категорія населення США, спокусився на обіцянки Трампа. Відбулося це внаслідок недалекогоглядної політики низки попередніх урядів та президентів країни, що сприяли поширенню практики аутсорсингу серед американських виробників: перенесення виробничих потужностей закордон у регіони з дешевою робочою силою призвело до масової втрати робочих місць серед місцевого населення³. Власне, це населення й обрало Трампа знову. Більше того, у США з'явилося поняття «трампізм» у значенні політичної ідеології, що з огляду на заяви Трампа⁴, його команди (Ілон Маск) і прихильників (ЗМІ) початку січня 2025 року набуває загрозливого експансіоністського характеру, нагадуючи риторику Гітлера напередодні Другої світової війни чи російських політиків та ЗМІ впродовж правління Путіна, чим повертає до життя класичну тернерівську теорію фронтиру у глобальний історичний процес першої чверті XXI ст. – трампізм оголює питомі риси американської політичної культури з її своєрідною

1 Пеца Мирослава. Хто є виборцем Дональда Трампа і як йому вдалося зачарувати мільйони. ВВС Україна. 26 жовтня 2024. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3v1x4yv506o>

2 Thousands of Trump Bibles were printed in China as he campaigned against trade practices. – 9 Oct. 2024. – <https://www.pbs.org/newshour/politics/thousands-of-trump-bibles-were-printed-in-china-as-he-campaigned-against-trade-practices>

3 Див.: Пеца Мирослава. Хто є виборцем Трампа...

4 Україна, Путін, НАТО, Канада, Гренландія, Панамський канал. Що сказав Трамп і як на це реагують? *Радіо Свобода*. 8 січня 2025. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-putin-nato-kanada-hrenlandiya-panamskiy-tramp/33268455.html>

Анна Ман'яні та Марлон Брандо у фільмі «Схильний до втечі». Режисер Сідні Люмет. 1960.

демократією, рівністю, відсутністю інтересу до високої культури та насиллям. Сюди ще варто додати рудименти пуританської етики по-американськи, коли християнство, його символи є не так цінністю, як товаром – комерційним знаряддям для капіталізації успіху.

Отож доводиться говорити про засадничі характеристики ментальності суспільства, в якому можливим став «феномен Трампа». Відповіді дає культура цього суспільства. Можна сказати, антропологічним її явищем є т. зв. американська готична літературна традиція, джерелами розвитку якої «стали явище фронтиру та морально-психологічна атмосфера пуританської общини XVII–XVIII ст., а також постійний зв'язок із національними реаліями»⁵. Її варіант – південно-американська літературна готика – вирізняється фольклорними мотивами, зверненням до соціальних проблем, у т. ч. расизму.

Упродовж XX ст. чимало такої літератури було екранізовано, фільми стали класикою та нерідко відзначені найвищими нагородами за режисуру й акторське виконання. Передусім до них належать екранні версії п'єс Теннєсі Вільямса – «Трамвай "Бажання"» (реж. Еліа Казан, 1951), «Раптово, минулого літа» (реж. Дж. Манкевич, 1959), «Орфей спускається до пекла» («Схильний до втечі» реж. Сідні Люмета, 1960; «Орфей спускається до пекла» реж. Пітера Холла, 1990), «Ніч Ігуани» (реж. Дж. Х'юстон, 1964), адаптації романів Гарпер Лі «Убити пересмішника» (реж. Р. Малліган, 1962), Карсона Маккаллєра «Відблиски в золотому оці» (реж. Дж. Х'юстон, 1967), «Серце – самотній мисливець» (реж. Р. Міллер, 1968), Стівена Кінга «Зелена миля» (реж. Ф. Дарабонт, 1999) та ін.

Власне, питому складову творів готичного напрямку складають сюжети, де піднято теми табу, сексуального насилля, сімейних таємниць, із цим пов'язаних, які зумовлюють дуже непередбачувані дії героїв – навіть канібалізм, лоботомію, фізичні uszkodження тощо. Такі літературні першовтори балансують на межі психологічного зриву⁶, втілені

5 Нагачевська О. Трансформація готичної літературної традиції в сучасному романі США. *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*, 2013. № 28. С.100.

6 Психологічний зрив часто був наслідком роботи акторів у таких п'єсах чи фільмах.

ж у форматі кіно – наймасовішого мистецтва XX ст., – взагалі екстраполюються на широку аудиторію та експортуються назовні як хрестоматійний продукт своєї національної культури. Соціальний аспект американської провінції з її типовими мотивами у згаданому переліку відображають «Схильний до втечі» та «Убити пересмішника».

У «Схильному до втечі» соціальне тло виявлене панорамно, з урахуванням історичних реалій США першої половини XX ст. Головний герой – молодий мандрівний музикант Валентин Ксав'єр (Марлон Брандо) на прізвисько «Зміїна шкіра», яке отримав через те, що носить куртку зі зміїної шкіри, – після чергового арешту вирішує змінити бурхливі вечірки у нічних клубах на більш статечний спосіб життя. Він приїжджає у провінційне містечко штату Міссісіпі на південному сході США та влаштовується продавцем у крамниці Джейба Торренса – чоловіка нелегкої вдачі, тяжко хворого, але котрий, тим не менш, намагається усіх домашніх тримати у страху та в покорі. Його дружина Леді Торренс (Анна Ман'яні) – італійка середнього віку, донька емігранта-винороба, який розорився, – є абсолютно нещасливою у шлюбі жінкою, але стійко витримує і характер свого чоловіка, і свою долю. Дійовими особами, які вплинуть на розвиток сюжету є також молода німфоманка Керол Катрір (Джоан Вудворт), яку місцеві жителі не сприймають, бо вона своєю появою завжди приносить хаос у їх розмірене життя, а також шериф Джордан Телбот (Роберт Голден Армстронг) – друг Джейба Торренса з юних літ, агресивно консервативний чоловік і, як противага, його дружина Ві Телбот (Морін Степлтон) – субтильна, співчутлива до чужої біди місцева художниця.

З часом Валентин Ксав'єр привертає увагу дружини власника крамниці, і вони стають коханцями. Леді Телбот довіряється йому, розповідає про своє щасливе минуле у батьківському домі, доки він не згорів, та про мрію – кондитерську крамницю, яку хоче незабаром відкрити. Керол Катрір також закохується у Ксав'єра і в передчутті біди намагається його забрати з собою – виїхати разом «світ за очі». Тим часом серед місцевих чоловіків зростає незадоволення прибульцем, тож шериф популярно намагається пояснити Ксав'єру, що він небажаний гість та має поїхати з міста, чого той не робить.

Окрилена почуттями до Ксав'єра, Леді Торренс готує відкриття своєї кондитерської, що неабияк драгує її чоловіка, і в пориві гніву він зізнається, що спільно з нинішнім шерифом колись підпалив виноградник її батька. Насамкінець він знову руйнує її мрію – підпалює кондитерську, і з ревнощів стріляє у саму Леді Торренс і Валентина Ксав'єра.

По суті, у сюжеті консервативний світ американського обивателя Півдня – типового прихильника ідей Ку-Клукс-Клану – протистоїть новим поселенцям та прибульцям у вигляді іммігрантів чи молодих неформалів, що шукають себе. Джейб Торренс та його компанія належать до ку-клукс-кланівської групи, вони знищують вогнем усе їм неугodne – виноробню італійця-іммігранта, а згодом крамницю його доньки, – вони або підкоряють собі, або вби-

Грегорі Пек та Брок Пітерс у фільмі «Убити пересмішника». Режисер Роберт Малліган. 1962.

вають, як це сталося із донькою винороба та Валентином Ксав'єром. Місцева влада в постаті шерифа тут є співучасником. Це класичний синопсис дії Ку-Клукс-Клану, що тричі виникав у США – двічі у XX столітті, образно-символічні риси чому дав фільм Девіда Гріффіта «Народження нації» (1915). Клан зразка XX ст. активно протидіє новим емігрантам, які масово заселяли США і конкурували з традиційними колоністами на ринку праці. Тож ідеологія клану у цей час спиралася на міфологізоване сприйняття «англосаксонської» крові Америки. Хоч учасники клану посилювалися на християнську мораль, вони не уникли конфесійної опозиції протестантів щодо католиків та трактували релігію на свій лад, як невід'ємну складову білого расистського, антикатолицького та патерналістського формулювання американської демократії й національної культури. Їхній ритуал вшановував хрест, Біблію та місцевих служителів. Ці релігійні атрибути стали неперехідними в американській культурі, зокрема внаслідок діяльності таких груп. І тут доречно пригадати згадану вище Біблію Дональда Трампа.

Сюжет про виноробню – типова подія для свого часу, так само як і покарання ку-клукс-кланівцями жінок за зраду, що, по суті, бачимо у фіналі «Схильного до втечі».

Расистська тематика є чільною в романі Гарпер Лі «Убити пересмішника». Режисер екранізації Роберт Малліган чудово передав атмосферу роману у фільмі. А це є однією з чеснот письма Гарпер Лі, яке критики назвали «тактильним блиском». Усі події в романі та фільмі показано очима дитини, яка й веде оповідь. Тому, попри жакливість описаних ситуацій, настроїв твору світлий, тут є місце й для гумору, й насамперед – гуманності. Загальне відчуття захищеності виникає із спілкування дітей у родині, зі своїм батьком – адвокатом Аттікусом Фінчем (Грегорі Пек), їхнім беззаперечним моральним авторитетом, у чому поступово переконується й глядач. Події відбуваються у вигаданому містечку південно-східного штату Алабама і торкаються згаданого адвоката-вдівця Аттікуса Фінча та його підзахисного – темношкірого Робінсона, якого звинувачують у звалтуванні білої дівчини. Місцеві жителі не схвалюють Аттікуса Фінча у його намаганні захистити Робінсона від неправдивого звинувачення. Адвоката та його

дітей переслідують і залякують, а Робінсон гине після відчайдушної спроби втечі з в'язниці.

«Убити пересмішника» в 1963 році здобув три премії «Оскар», а 2008 року Американський інститут кіномистецтва визнав фільм найкращою американською «правовою» драмою всіх часів. Отже, її актуальність і на початку XXI ст. у США залишається незаперечною, позаяк те суспільство донині переживає фантомні болі викликів минулого. Того ж 2008 року Клінт Іствуд зняв уже згаданий фільм «Гран Торіно», де класичні стереотипи консервативної Америки означені як цінність старого покоління, але воно здатне подолати свої упередження, щоправда, для цього приносить себе у жертву. Вочевидь, не випадково Клінт Іствуд обрав своєму герою прізвисько Ковальські, позаяк це виглядає як посилення на персонажа Марлона Брандо у «Трамваї «Бажання»» зразка 1951 року та виказує витоки типажу і його трансформацію.

Хай там як, у «фронтирі» внутрішньоамериканської дихотомії, з огляду на вибір тут політичного фаворита, перемогла фундаментальна низова стихія і, мабуть, у найбільш виразному, кульмінаційному форматі антигероя типового готичного твору. Ще до набуття президентських прав новий очільник США заявив про приєднання до США Канади та Гренландії, чим озвучив «фронтір» політичних прагнень держави на свою каденцію та відкрив новий вимір старому лейтмотиву американського імперіалізму. Як відреагує мистецтво і культура? Гедонізм та інфантильність, якими ці сфери живуть, поки що не дають надії на глибоку і змістовну реакцію, притаманну літературі та кінематографу середини XX ст. Але дії окремих митців, як от намір актора Тома Генкса виїхати зі США на час президентства Трампа, вже нагадують дії їхніх попередників у часи маккартизму. Історія повторюється...

Грегорі Пек та Брок Пітерс у фільмі «Убити пересмішника».